

Egy avantgárd irodalomtörténet iránt való jámbor szándék Nagy Pál születésnapja alkalmából

A magyar irodalom téridejében egyre nyilvánvalóbb, hogy a 60-as és 70-es évekbeli párizsi Magyar Műhely szerepe és fontossága csak az egykori Kassák-lapok, sőt a legendás Nyugat szerepével és fontosságával mérhető. S ha ez igaz, akkor ebben a szerep- és fontosságrendben a most 60 éves Nagy Pál számára több mint elismerő összehasonlítások, párhuzamok kínálkoznak. De ismerve az ünnevelt szerénységét, hadd ne emlegessük vele kapcsolatban a Nyugat és a Ma nagy neveit.

Egy dolog viszont a konkrét párhuzamok nélkül is nyilvánvaló: Nagy Pál imponáló elméleti tudása, szerkesztői ízlése és igényessége, s nem utolsósorban saját műalkotásai, provokáló és ihlető fonikus és vizuális kompozíciói kezdettől fogva meghatározó és máig fontos koordinátái a Magyar Műhelynek, a magyar avantgárd és neoavantgárd e magasiskolájának.

Mindez nyilvánvaló, ugyanakkor mégis féltő, hogy a mai magyar irodalmi élet osztraciz-musa mellett ez a nyilvánosság csak egy szűk körben hat. A különböző magyar irodalmi iskolák ma csak saját magukat képesek és hajlandók észrevenni, s a születő kézikönyvekből az avantgárd és neoavantgárd irodalom szerzői sorra kimaradnak vagy legalábbis nem súlyuknak megfelelő terjedelemben vannak jelen. S így kimarad, nem súlyának megfelelő terjedelemben van jelen stb., stb. ünneptünk Nagy Pál is. (Ez utóbbi példajaként lásd Kulcsár Szabó Ernő nemrég megjelent irodalomtörténetét!)

De ilyen vonatkozásban nem ígér radikális korrekciót egy esetleges avantgárd nézőpontú irodalomtörténeti szintézis sem. Mert ezt a szintézist meggyőződésem szerint éppen a magyar avantgárd Osvátjának (mégiscsak kicsúszott hát egy név a számon!), Nagy Pálnak kellene megírnia, s egy irodalomtörténetben ugye elvben mindenki szerepelhet, csak egy valaki nem: maga az irodalomtörténet szerzője.

Kívánom, hogy a fiatalon 60 éves (s éppen ezért a szokványos jó kívánságokra nem rászoruló) Nagy Pált megihlessze születésnapjámbor szándékom.

Tózsér Árpád

(úgyis, mint a testvéri Irodalmi Szemle főszerkesztője)

Pomogáts Béla

Egy pohár bor

Címszavak egy barátság történetéhez

/Három évtized/ Nagy Palit három évtizede ismerem. 1964 nyarán jártam életemben először nyugaton, s természetesen Párizs volt a célállomás. Tudtam a Magyar Műhelyről, láttam néhány számát az Országos Széchenyi Könyvtár jóemlékű "zárt osztályán", ahol az olvasási engedélyhez kötött könyveket, folyóiratokat őrizték. Egyetemi évfolyamtársam és ötvenhatos kollégám volt Márton László, ugyancsak a Műhely szerkesztője, vele szórványosan leveleztem is. Ő hívott meg bennünket feleségemmel együtt a szerkesztőség kis Broca utcai helyiségében - lakni: akkoriban ott lakozott a fél magyar irodalom, előttünk, úgy emlékszem, Mészöly Miklós. Akkor ismertem meg személyesen Nagy Palit, Papp Tibort, Parancs Jánost. Hamarosan magam is a Műhely szerzői közé kerültem: Pap Károlyról, Nemes Nagy Ágnesről, Marsall Lászlóról jelentek meg akkoriban írásaim. (Itthon kaptam szemrehányásokat és fenyegető megjegyzéseket, például Pándi Páltól, aki Aczél György tanácsadói közé tartozott, és a belvárosi Jégbüfé előtt, az utcán egy listát emlegetett, amelyre, ugye, a Műhelyhez csatlakozva, felírtam a nevem...) Egyszóval, akkor lettünk barátok Palival.

Ez a barátság kitartott három évtizeden át. Sokszor egyetértettünk, még többször vitatkoztunk, talán egyszer veszekedtünk. Én nem mindig tudtam követni Pali merész avantgarde száguldásait: "chevauchée fantastique", mindig "új s új lovat" (Ady). Ő többször bizonyára professzorosan konzervatívnak vélt, igaz, nem mutatta nagyon. A barátság azonban, számomra és számára: számunkra, más, talán több mint az irodalom. Nagyszerűen tudtunk irodalomról és könyvekről beszélgetni, politizálni, és vörösbort inni, ezt lehetőleg nagyobb társaságban. Többnyire Pali lakásán, Montrouge-ban, ami ugyanúgy magyar irodalmi találkahellyé és vendégszállássá vált utóbb, mint a rue Broca-beli kis lakás. Magam is laktam ott egyszer, egy hollandiai Mikes-összejövetelre utaztamban. És persze voltunk együtt Budapesten, Keszthelyen, Kalocsán, Marly-le-Roi-ban és Hadersdorffban. Ez utóbbiról különösen szép emlékeket őrzök: mintha fiatalabbak lettünk volna. Egyszer újra el kellene menni oda, és rendezni egy "ismerkedési estet", ahogy ez Műhely-összejövetelek alkalmából el nem maradhatott: Pali töltögette a kesernyés burgenlandi bort, és Bujdosó Zsuzsa, Papp Zsuzsa kenegette a pástétomos kenyereket. Sokan megvénültek, eltűntek, elhülyültek, politikusok lettek azóta, Nagy Pali ugyanaz maradt.

/Enfant terrible és remete/ A magyar avantgarde író hagyományosan mindig "enfant terrible": kiszámíthatatlan lény, a szörnyeteg és a világi különös lelki vegyülete, merész szabadságharcos és dogmatikai szigorral fellépő kánonalkotó, aki igazából sohasem enged, meggyőzni nem lehet, de nem is érdemes, mert mint jelenség így szép és érvényes igazán. Ilyen volt Kassák, ilyen Tamkó Sirató, ilyen Erdély Miklós és ilyen Nagy Pali. Van abban valami megejtő és megható, hogy egy korban, amikor hovatovább alig érdekel valakit az irodalom, és mindent, mindenkit elsodor, leteper, megerőszakol, kárhózatba taszít és elbutít a politika, akad néhány ember, aki anyagi ártatlansággal és pimaszsággal képes hirdetni az irodalom fontosságát, üdvözítő voltát és elküldeni a politikát oda, ahová való. (A helyet csak azért nem nevezem meg közelebről, mert ez itt a moderált palócföldi nyilvánosság, és nem a Magyar Műhely zártkörű összejövetele.)

Egyszóval az avantgarde író "vásott kölyök", egyszersmind szelíd remete, aki elvonultan dolgozik, elmerül önmagába és elméleteibe, lelkének jobbik (rosszabbik) felével társalog, felemelkedik a csillagokhoz, és beéri kenyérrel, vízzel (borral). Igazából minden avantgarde mozgalom, mindenekelőtt Kassák Lajosé, egyféle szerzetesrend volt, önmegtartóztatással és kemény regulával, ugyanakkor felszabadult képzelettel és alkotókészséggel, amelyet nem tartott kordában a hagyomány, az illem, az esztétika. Az avantgarde a szabadság szerzetesrendje, és az avantgarde műhelyei a függetlenség remeteszállásai. Ilyen remetelak Montrouge és ilyen a Magyar Műhely: a rue Broca, a rue Pascal, a Berglerstrasse - kis világító pontok egy térképen, amely egyszersmind mappája a moder magyar szellemiségnek is.

/Lázadó és tudós/ Nagy Pál született lázadó: főiskolás korában az ötvenhatos magyar forradalom harcosa Egerben, a hatvanas években a független szellemiség harcosa Párizsban, a hetvenes években az új magyar avantgarde organizátora, a nyolcvanas években a modern művészeti médiumok merész kezdeményezője, a kilencvenes években a korszerű művészeti filozófiai elméletek népszerűsítője. Mindig fellázadt valami ellen: szembefordult a kommunista diktatúrával, az emigrációban tapasztalt jobboldali konzervatívizmussal, a hazai irodalmi vaskalaposággal. A lázadó mindig féktelen és izgatott, s valóban láttam nyugtalannak és engesztelhetetlennek Nagy Palit is. Amikor nem érdekelték az érvek és a megfontolások, és szinte provokatív módon helyezkedett szembe mások tekintélyével, nézeteivel.

A szellem embere azonban nem pusztán forradalmár: építeni is kell tudnia, és ez kitartó munkát, megfontoltságot, igen: bölcsességet követel. Nemrég néztem át Nagy Pali könyvét a posztmodern kulturabölcsélet apostolairól: Lyotard-ról, Habermasról és Derridáról; egyszerre alapos és invenciózus, gondolatébresztő és meggyőző munka. Hallom, a budapesti bölcsészkaron nagy népszerűségnek örvendtek szemináriumai. Most olvastam tanulmányát a *Kritika* című folyóiratban Derrida Marx-könyvéről: ez is elgondolkasztó, egy olyan tárgyról, amit mostanában nem volt szokás komolyan és figyelmesen megközelíteni. Igen, Nagy Pali: tudós ember, akinek kezében az elmélet nem pusztán önigazolásra való. Amit elolvasott, azon elgondolkodott, és meg tudta ítélni, ha kellett kritikusan, a teóriát.

/Egy pohár bor/ Végezetül, gondolatban, magasra emelek egy pohár vörösbor-t és fölköszöntöm őt: barátom hatvanéves, a barátságunk harmincéves, Isten éltesse Pali!

Czigány Lóránt

A kortárs közvetítőeszközök mestere

Valamikor, hajdanában, több mint harminc évvel ezelőtt, Londonban a British Museum-ban Krassó Miklós (az időközben szintén elhunyt Krassó Gyuri zseniális testvérbátyja) késve érkezett szokásos délutáni közös kávézásunkra, amikor a világ megváltását érintő dolgok közül legszívesebben Feuerbachról vagy a fiatal Marxról prelegált nekem, én viszont kitartóan Wittgenstein igazát (amiről nem tudunk beszélni, arról hallgatni kell) és Bertrand Russel főlényes iróniáját (Hegel azt bizonyította be, hogy miért kell a porosz rendőrnek *önként* engedelmesskednünk) igyekeztem a saját szellemének tüneményes görögtüzetől elkáprázott filozófusjelölt tudatának fókuszába eljuttatni.

Miklós tekintete ez alkalommal a megszokottnál is kissé fényesebben csillogott, s ezt egészen biztosan nem a novemberi időjárás által előidézett (akkoriban még gyakori) angol füstköd okozta. "Képzeld Lóránt, ma vagyok harminc éves!" - mondta közömbösséget mímelve, bár kissé mégis csak elfogódott hangon. Nagyfeszültségű áramütés ért: hogy lehet valaki harminc éves, s még nem hunyt el aggkori végelgyengülésben? Gratuláltam neki, hiszen már a dantei "emberélet útjának" feléhez közeledett (*Nel mezzo del cammin di nostra vita*), s azt már az akkori, huszonötéves fejemmel is tudtam, hogy amikor harmincon túl jut az emberfia, prédikálni kell. Nagyon készülletlen voltam, nagyon féltem. Elgondolkoztam az évtizedfordulók jelképes értelmén. *Negyven*. Addigra tehát valamit már le kell tenni az asztalra. *Örven*. Perspektívára kell szert tenni, kell hogy legyen mire visszatekinteni. *Harvan*. Muramista, Muramista, hiszen ez már a *hetedik évtized* kezdete. A hivatalos öregkoré. A római szenátusban ilyenkor kerül a *civis Romanus a senex*, az öregek közé... A dombról lefelé menet már látható, hogy mit hagyunk hátra, hogy mi marad meg utánunk. Elhatároztam, nem hagyom magam

ijesztgetni a kerek évszámoktól egészen a hatvanadik születésnapomig, hiszen az a vízváltató, az az igazi cezura, addig részesülhetünk türelmi időben.

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk, állapította meg Mikes Kelemen, amikor a vezérlő fejedelem meghalt Rodostóban. Igen, benne vagyunk mi is, ha Nagy Pali hatvan éves lett (*Isten éltesse sokáig!*), akkor nyakunkon a hatvanadik születésnap. Egy egész nemzedéknek. Mint kortárs és sorstárs mit is tehetek? Talán annyit, hogy segítek Nagy Palinak visszatekinteni, hogyan láttuk életútját innen a szomszédból, Londonból.

Maradandó módon a párizsiak bontottak elsőnek zászlót 1962-ben az ötvenhatos nemzedékből, hiszen az oxfordi *Eszmélet* (1958) a második szám után megszűnt. A *Magyar Műhely* viszont él és virul, s nagyon várom, hogy megérje a századik számot. Ilyen hosszú ideig soha sehol avantgarde folyóirat nem jelent meg. Ráadásul az emigráns folyóiratok közül egyedül ők voltak képesek tovább adni a stafétabotot hazai fiataloknak, amikor ennek eljött az ideje. Ezen kívül is jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a formabontás, a kísérletező irodalom hazai talajban is szárba szökkenjék, hogy idehaza is hozzászokjanak az ikonoklaszta irodalom létjogosultságához. Ez irodalomtörténeti tény, s ha jobban meggondolom, már ez elég lenne egy életműnek.

Másodsorban az autonóm nyugati magyar irodalomban ők képviselték legkövetkezetesebben azt, amit Szabó Zoltán *lépéstartásnak* nevezett: rajta tartották szemüket nem csak a hazai irodalom dandárján, hanem különös figyelemmel kísérték a bontakozó fiatal írókat, sokuknak ők adták meg azt a kezdeti lökést (például Kukorelly Endrének vagy Petőcz Andrásnak), mellyel pályájukon elindultak. Kevesen tudják, Esterházy Pétert is ők közölték elsőnek. Következetesen harcoltak az itthon félreállított nagyokért: Kassák Lajostól Weöres Sándoron, Szentkuthy Miklóson Pilinszkyig és Nemes Nagy Ágnesig terjed az értékszelekció íve. Jelen-tősen hozzájárultak tehát ahhoz is, hogy a hazai irodalmi tudatban terjedjen a valós értékek megbecsülése. Ez is irodalomtörténeti tény.

Harmadsorban, ők voltak az emigráció trójai falova, mindannyian ebben a falóban lopakodtunk be az országba. Ők voltak az az "érthetetlen" irodalmi irányzat, melytől a hazai apparatsíkok a legkevésbé tartottak, hogy az anyanyelvi konferenciák gondosan megtervezett forgatókönyvében zavart keltenek, hogy jelenlétükből belpolitikai bonyodalom keletkezik. Rosszul számítottak, mert Nagy Paliék nem voltak szűkkeblűek, mások is elbújhattak a trójai falóban. Nekünk is helyet szorítottak benne. Mit kaptak cserébe önzetlenségükért az emigrációtól? Legjobb esetben is csak sunyi vádaskodást, hogy lepaktáltak a rendszerrel, hogy Pestről "irányítják" őket. Letörölték a sarat és félreálltak. Végezték az önmaguk vállalta dolgukat.

Csak most veszem észre, hogy állandóan többes számú alanyt használok. "Róluk" beszélek, a műhelyesekről, csak úgy általában. Tünődve gondolkozom, miért. Mert Nagy Pali tiszteletreméltó szerénységgel sohasem tolakodott az előtérbe (Papp Tibor sem!), nem tudom, nem

tudjuk, hogy az eddig felsorolt érdemeknek hány százaléka illeti meg személy szerint Nagy Pált. Töprengök, jól van-e ez így. Jól van, mert Nagy Pali életművének csupán egy részét képezi ez az odaadó kitartással, saját személyének tudatos háttérbeszorításával végzett következetes irodalompolitikai tevékenység az elmúlt harmincegynéhány év során.

Beszélni kell ugyanis az alkotó művésről, most már csak egyes szám harmadik személyt használva. Nagy Pál, mint minden igazi művészember, gyötrődve, kínlódva harcol az önkifejezésért a közvetítő eszközökkel (*media*). Örökös harcban áll saját kételyeivel, töretlen erővel keresi ma is a legmegfelelőbb eszközöket, hogy arról beszéljen, amiről egyenes beszédben nem tudunk hírt adni. A szakadatlan kísérletezés olyanfokú igényességet takar, ami csak a legnagyobbak sajátja.

Honnan is indult? Mint hagyományos prózaíró ismertem meg, aki erőteljesen megírt novellákban mondja el, amit el kell mondania. A hangváltást a hatvanas évek közepén vettem észre, a *Hampsteadi semmittevők* (1968) minden kétségemet eloszlatta, hogy Nagy Pálban egy újfajta írói identitás született. Illetőleg születik, hiszen munkássága a permanens művészet forradalom jegyében zajlik. Izgalmas irodalomtörténeti feladat lenne nyomon követni azokat az alkotáslélektani folyamatokat és mozzanatokat, melyek kategorikus imperativusként előírják hogy a kommunikáció közvetítőeszközeinek alkalmas voltát nap mint nap megvizsgálja. Egyrészt azért, mert az a szokásosabb alkotói magatartás, amikor a fiatal író lázad *Sturm und Drang* korszakában az irodalmi konvenciók ellen (bár Picasso is a figurális művésztől jutott el az absztrakt alkotói magatartáshoz), hogy azután lehiggadjon (mint például Vas István). Nagy Pál permanens formabontó kísérletezését alaposan elemezni tudori értekezés tárgya lehetne, nem pedig alkalmi, köszöntő írás része.

Végül személyesebb hangnemben. Siklós Istvánnal az első perctől kezdve figyelemmel kísértük a Magyar Műhely tevékenységét, s talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy a Szepsi Csombor Kör megalakulásában, Londonban, szerepet játszott az a mozzanat is, hogy a párizsiak megteremtették saját, független fórumukat. Hogy mikor találkoztam először Nagy Pállal? Nyilván az egyik korai párizsolásom alkalmával valamelyik balparti tükrös kávéházban. Egy alkalomra határozottan emlékszem: a Luxembourg-kertre néző teraszon ülünk, körülöttünk hömpölyög a párizsi tömeg, az *Új Látóhatárban* tanulmányom jelent meg a korai magyar-angol irodalmi kapcsolatokról. Mivel már akkor rühelltem az ünnepélyességet, valami olyasmit írtam, hogy amikor Kazinczy értesült az első magyar költői antológiáról angol nyelven (1830) "visongott örömeiben". Ezt kérte rajtam számon egy komoly tekintetű prózaíró, bizonyos Nagy Pál. Hogy írhatok ilyen tiszteletlenül a széphalmi szent öregről? Hüledeztem, mi csoda komolyság itt, az életvidám Párizsban.

Ha a pásztázó tekintet önmaga felé fordul, felmerül annak a kérdése is, hogy mivel tartozom én Nagy Pálnak? Nemcsak jónéhány francia frankkal (hogy megintcsak időtlenkedve

kezdjem), amit neki kellett kifizetnie azokért az interurbán telefonbeszélgetésekért, amikor a Broca utcai szerkesztőségben több mint harminc évvel ezelőtt az ifjúság másokat semmibe vevő, felelőtlen könyörtelenségével Karátson Bandival fel-felhívtuk Londont, ezzel hálálva meg hogy szállást és szimpátiát kaptam Párizsban (bár vélném, ezt a pesti látogatók is megtették, ők persze azért, mert otthon hozzászoktak, hogy "szerkesztőségekből" ingyen telefonál a magyar író. Nekem tudnom kellett volna, hogy Párizsban nincs jószágos Állam Bácsi, aki belenyúl a feneketlen bukszába és hogy vendéglátóim talán még ágrólszakadtabbak mint a londoni vendég.)

Komolyra fordítva, Nagy Palinak tartozom azzal is, hogy az irodalom olyan tartományaiba kalauzolt, ahová saját (ma már tudom) konzervatív alkatom és hajlamaim szerint csak kötelességszerűen és később jutottam volna el. Később vettem volna észre, hogy a hagyományos irodalomszemlélet titokban összecsaesint a marxistákkal, ha arról van szó, hogy a korai kísérletező irodalmat (tehát Kassákékat) ajakbiggyesztéssel intézze el. Ebből következett, számomra legalábbis, annak a felismerése, hogy nem a Nyugat mozgalom volt a *jour*-ban a kortárs nyugat-európai irodalommal, hanem a magyar avantgarde. És hogy a kísérletezésre ma éppen úgy szükség van mint mindig, hiszen a számítertechnológia a művészeti közvetítőeszközök olyan szintű forradalmát készítette elő, amit egy-két évtizeddel ezelőtt elképzelni sem bírtunk volna, s ami nélkül be sem tehetnénk a lábunkat a 21. századba.

Ma tehát sziklaszilárdan vallom, hogy az olyan irodalmi életben, melyből a kísérletező irodalmat kismemizik, kitagadják, kirekesztik, nem kívánok részt venni. Mondom én is Voltaire-rel, az unos-untiglan ismételt *mon mot*-t: készen állok (én is) életemet adni azért, hogy a Nagy Pali által (is) képviselt kísérletező irodalmat ne csak megtűrjék, de tudomásul is vegyék.

Halálának évében Béládi Miklós vendégünk volt Londonban, s noha feszesre fogalmazott mondatokban szép esszét írt a magyar avantgarde-ről, a hajnali vita hevében elkezdte a térdét csapkodni: "Ezek a fiúk! Ezek a fiúk! Inkább *sorsirodalmat* írnanak!" Akkor nem válaszoltam, nem akartam Béládi protestáns prédikátorokra emlékeztető gerjedelmét lehűteni.

Csak most válaszolok:

Nagy Pál is sorsirodalmat ír. *Csak másként.*

Márton László

A(z) (H)őskor

A Magyar Műhely története avval kezdődött, hogy Nagy Pali eladta írógépét. Az első szám nyomdászamlájának kifizetéséhez ugyanis nem volt elég pénzünk... és sok más eladnivalónk sem: Pali volt a leggazdagabb közülünk, ennyiből állt vagyona?

Talán nem szükséges az abszurd helyzet jelképét túlelemezni. Akkor, 1962-ben, a Magyar Műhely indulásának esztendejében, az emigrációban, kezdő magyar író csak úgy juthatott nyomdafestékhez, ha lemondott önmagáról, azaz írószerszámáról. A pénzből később is csak csuriant-cseppent, talán három-négy esztendeig. Azután semmi. A folyóirat arra sohasem számított, hogy olvasói tartják el, ez a feladat végülis szerkesztőinek jutott. Nagy Pál és Papp Tibor kitanulta a nyomdász mesterséget: a Műhely bázisa gyakorlatilag még ma is ez: a linotype-ből hamarosan fényszedő, majd számítógép lett, de a befektetett munka mennyisége nem változott, az első eladott írógép kamataiból táplálkozik a harmincharmadik évét taposó folyóirat.

De mi indokolta, hogy hat, koldusszegény magyar menekült egyetemista lapalapításba vágjon? Czigány Lóránt a kortárs és történész így emlékszik:

"Az utak elválását... a forradalom élményének hatása mellett az irodalmi ízlés divergenciái tették szükségessé. Az avantgarde, vagy ahogy ők nevezték inkább, a kísérletező irodalom ígézetében a párizsi fiatalok bontottak zászlót 1962-ben. A (nevében Németh Lászlói ihletésű) Magyar Műhely időtálló vállalkozásnak bizonyult, szemben az oxfordi (József Attila vers bővületében fogant) Eszmélettel." Ez utóbbit három esztendővel előbb, magam szerkesztettem, gépeltem és sokszorosítottam. A társszerkesztő Mészáros István esztéta Olaszországban élt és inkább csak eszmei segítséget nyújtott. A vállalkozás éppen azért fulladt ki két szám után, mert egyedül voltam. Folytassuk Czigánnyal: "Eszertint a kísérletező kedv kohéziója erősebb volt a politikai csoportosulás igényénél. A fiúk, ahogy egymásközt neveztük pajtáskodva in-

kább mint vállveregetően Márton Lászlót, Nagy Pált, Papp Tibort és a később hazatelepült Parancs Jánost, apolitikus magatartásukban következetesek voltak. A konzervatív ízlésű idősebb korosztály... sohasem nézte jó szemmel, hogy a tiszta irodalmat kívánták művelni.”

Czigány Lóránt fejen találta a szeget, pontosan erről volt szó, bár a történet kissé bonyolultabb. Akkor mi elsősorban a szocialista realizmust utasítottuk vissza, mind hazai, mind Nyugaton feldajkált változatát. Mert ilyen is volt. Szerény képességű, de jó politikai érzékű emberek kiszámították, hogy a Rákosi rendszer szörnyűségeit leleplező, a forradalom dicsőségét hirdető, az emigráció szellemi szerepét mérhetetlenül eltúlzó mégoly gyatra írásműveknek piaca van. Nekik jutott hosszú ideig olvasótábor és szubvenció. Ez a látszat-irodalom volt az első ellenfél, akivel szemben kiállhattunk.

Ezekkel a fél vagy egész dilettáns, de annál agresszívabb sintérekkel szemben mi nem a "tiszta irodalmat", vagy a politikamentességet, hanem az irodalom és a művészi alkotás öntörvényességét hirdettük. A Kádár rendszerről ugyanaz volt a véleményünk, mint ellenfeleinknek. Nagy Pál Egerben, Papp Tibor Debrecenben vállalt aktív részt a forradalomban, jómagam pedig a budapesti egyetemisták lapját szerkesztettem. A különbség, meglehetősen számottevő különbség az volt, hogy esztétikánknak nem a kommunizmus leleplezését vagy ehhez hasonló badarságokat választottuk, hanem az önkifejező alkotást, amelyben adott esetben a politika is helyet kaphat. De az irodalomnak, művészetnek kívülről más célokat adni, mint amit önmaga követni kíván már akkor, egészen fiatalon, elképzelhetetlennek tartottuk. Ez volt különállásunk első oka.

A második volt az emigráció vezető egyéniségeinek ókonzervatív ízlése. Ma szinte elképesztő arra gondolni, hogy például, a Nyugat második nemzedékéhez tartozó, majd az onnan levált és a kor leghaladóbb eszmeiségét kifejező Szép Szót alapító Ignó Pál, a Jung belső köréhez tartozó Kerényi Károly, a Horthyval majd Rákosival szembeszálló bátor és tisztességes forradalmár Kovács Imre első kísérleteink perzekutoraihoz tartozott. Más volt a helyzet Cs. Szabó Lászlóval és Szabó Zoltánnal, akik ugyan tisztas távolban maradtak, de figyelmüket, baráti támogatásukat sohasem tagadták meg. Az előző nemzedékből gyakorlatilag egyetlen alkotó közösködött velünk, gondosan ügyelve arra, hogy ne érezzük sértő leereszkedésnek: Határ Győző.

Magyarországon gyorsabban és könnyebben megértettek minket, mint Nyugaton. A hatvanas évek közepétől kezdve nemcsak magánlátogatók, munkatársak is érkeztek hozzánk, nem kis kockázatot vállalva. Először a fiatalkori jóbarátok, évfolyamtársak, Pomogáts Béla, Timár György, Mezei András, majd az őket követő nemzedék. Meglátogatott bennünket és életreszóló örökséget hagyott ránk Kassák Lajos. A hetvenes évek elejétől feloldódott az ez-zárlat, mi azonnal éltünk a lehetőséggel, hogy otthon is kapcsolatokat keressünk, hiszen az első perctől kezdve tudtuk és hirdettük, hogy a magyar irodalom nagyobb és fontosabb része Magyarországon lakik. Ezért is, vagy két évtizedig, rágalmakban volt részünk.

A többi, a Műhely harminchárom évfolyamát, a szervező tevékenységet, a találkozókat, a Kassák díjat az irodalomtörténet ismeri, és már jórészt elemezte.

De mi volt mindebben Nagy Pál sajátos, mások életpályájával össze nem hasonlítható szerepe?

Nem sértés kimondani, ő messzebről indult és messzebbre jutott, mint jómagam. Sem családi környezete, sem az egri pedagógiai főiskola nem volt különösképpen termékeny talaj arra, hogy valaki avantgarde művésszé, a modern művészeti irányzatok párját ritkító esztétájává váljék. Mindez valószínűleg nem, vagy sokkal később következett volna be, ha a forradalom szele nem veti Nyugatra és ha a környezetváltás sokkjára Nagy Pál, mint annyi társa, öngyilkos módon reagál.

Első novellái, a magával hozott naturalizmus jelét hordják: mint indulásunkkor mindannyian, ő is valahol Móricz Zsigmond és Nagy Lajos között tájolta be a modern irodalmat. Kíváncsisága, befogadóképessége mozdította ki a holtpontról. Szerencséjére, szerencsénkre, a hatvanas években a francia próza is irányt váltott, megjelent az új regény, majd a strukturalizmus. Nagy Pál testközelből figyelhette meg egy új iskola kialakulását, és rövidesen szemlélőből résztvevővé is vált.

Ezen a ponton következett be, a magyar irodalom eddigi történetében eddig példátlan felismerés: Nagy Pál, mint nemzedéktársainak jó része, tudatosan lemondott arról, hogy visszatérjen, pontosabban, hogy életét egy hipotétikus visszatérés jegyében rendezze be. Tizenöt év után ismét megismerhette az országot, amelyből távozni kényszerült, pontosan felmérhette a távolságot, amelyet áthidalni akkor reménytelennek tetszett. Ezek után tudatosan az emigráció helyett az integrációt választotta, azaz a befogadó ország nyelvét, irodalmát, társadalmi habitusait úgy sajátította el, hogy közben sohasem mondott le arról, amit a magyarságban fontosnak tartott. Nos, ezért integrálódhatott Papp Tiborral együtt a francia szellemi életbe, ezért válhatott a különböző mozgások tevékeny részesévé.

Az új regény, majd a strukturalizmus hamarabb kifulladt, mint az elején látszott, de ez Nagy Pál további pályáját nem befolyásolta: a lényeg nem az iskola vagy mozgalom eszmetára volt, hanem az a tény, hogy egy magyar író, éppen kétlakiságának hála, jelen lehetett, egyenrangú félként résztvehetett benne, és amikor eljött az idő, túlléphetett rajta. A hetvenes évek közepére, másfél évtizeddel a Műhely indulása után Nagy Pál alkotó autonómiája is kialakult, ettől kezdve tudta merre halad és milyen eszközökre van szüksége - életmódját alkotó tevékenységének szolgálatába állította.

És a harminchárom éve kezdődött kaland még nem ért véget...

Szépfalusi István

(Lőrincz) Nagy Pálról félidőtájt...

Amennyiben nem csal levélrendezőm emlékezete, nem kallódik valahol rendetlenül levél, esetleg jegyzetfoslány, Párizsban, 1961 tavaszán ismerkedtünk meg Pátkai Ervin jóvoltából. Őt kerestem a diáktanyán, Parancs János lett néhány napra a szobatársam. Ez az első találkozás röpké bemutatkozás lehetett csupán, Ervinke baráti köréhez tartozott Ő is.

A dymchurchi tengergáton, ahol az öregedés megindult...

A nyugat-európai magyar diákmozgalmak közül az egyik, az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia Angliába készült. Bécsből autóbusszjáratot indítottunk Basel-Párizs érintésével. A fennmaradó helyekre, majdnem autóstoppos áron, Párizsból be lehet nevezni. Az ár: egynapos párizsi idegenvezetés volt. A franciaországi csoport megszervezését Pátkai vállalta. Meg is gyűlt a baja, főleg barátaival: "Tudod, ezek nagyon nehéz fiúk és még maguk se tudják pontosan, hogyan is képzelik el az utazást. Végre azért valahogy rendbe szedtem őket" (1962-03-22).

Lezajlott a találkozó, jelen voltak valamennyien, hozták magukkal az akkor éppen nyomdafestékes *Magyar Műhely* első számát. Az volt ám narancs színű, megirigyelhetné minden későbbi magyar narancs. A párizsi szerkesztőség megtartotta második, *de első külföldi* irodalmi estjét. Parancs János Valomás-sal kezdett, Papp Tibor vette át tőle a szót, aztán következett – akkor még *Lőrincz Pál* álnévvel! – Nagy Pali Vasárnap délután című írásával, utána jött (Harczi) Czudar József, majd Cs. Szabó László, Keszei István és végül ismét Parancs János. Meglehet, magam konferáltam, megmaradt az est sorrendjét vitató, összevissza nyilazott cédula.

(Boldog, régi szép idők! Könnyű volt akkor Magyar Műhely estet tartani, hiszen jelen voltak a szerzők. Bezzeg később. Megtörtént, hogy Zágrábból, az Ady Endre Kör-ből jövet pontosan illett volna érkezni a bécsi Pálffi-palotába. De lekésték az estet. A Bornemisza Péter Társaság közönségének Bujdosó Alpárral és Kocsis Gáborral hárman mentettük meg a műhelyeseket, akik aztán magyarázkodtak: jugoszláv határellenőrzés, stb. Ugyan kérem, kifelé?)

Nagy Pál vasárnapi harangozójának történetét közölni akartam. Más írás érkezett: "Mélékeltlen küldök egy Dymchurchiádot. Egészen elérékenyültem írás közben. Úgy látszik, öregszem" (1962-05-11).

Az első Műhely-est Magyarországon, gépfegyveresek árnyékában...

Az angliai konferenciázásunkat szerkesztőségi, szerkesztőségközi levélváltások követték. Nem volt pénzünk, olcsó nyomdákat kerestünk, klisécserekről tárgyaltunk, előfizető gyűjtéssel, s ha lehet címcserékkel foglalkoztunk, kapcsolatokat építettünk. Közben sohasem feledkeztünk el a magyarországiakról.

“Véleményem szerint érdemes lenne a Széchenyi Könyvtárba is küldeni Magyar Műhelyt” írtam Palinak. Meg is jött később a csattanós válasz: “Neked mindig voltak ilyen keleti kapcsolataid...”, nekem?, hozzájuk képest...(?). Könyvcsempészem sikeres budapesti útjáról beszámoltam “a nehéz fiúknak” (1962- 06-09).

Azonos esztendőben Bécsbe és Grazba hívtuk őket. A grazi est előtt “átmentünk” Magyarországra, pontosabban áttutazunk. Schachendorfban hátrahagytuk a kocsikat és felültünk a GYSEV-re. A trianoni békeszerződés értelmében ez Sopron érintésével átvitt minket Deutschkreuzba. Ott leszálltunk a vonatról, a pályaudvaron kitűnő tormás virslit kaptunk ebédre majd azonos útvonalon, az ellenvonattal visszatértünk Csajtára. Doborján, Órisziget, Felsőőr, Graz következett.

Magyarországon irodalmi estet is tartottunk. Papp Tibor ötlete volt. A hang, a csak negyedrészt kinyitott vonat ablakon keresztül szivárgott ki, s azt akkor - a széljárás engedélyével - feltehetően csak az utolsó vagon két hátsó, oldalsó lépcsőjén lógó géppisztolyos határőrök követhették figyelemmel. Meggondolandó és talán az irodalomtörténet számára még feldolgozandó - Pomogás Bélának ajánlom szeretettel -, vajon kik is lehettek a határőrök (1962-11-15-én a déli vonattal utazunk!), hogy azután az első magyarországi Műhely-estnek akkora híre ment az országban, hogy ennek mindmáig nyoma van!

Fellapoztam a korabeli vendégkönyvet. Kik is jártak akkor nálunk: Ferdinandy György, Nagy Pál, Papp Tibor és Parancs János. Bécsben még Tasnády Tamás is jelen volt. Papp Tibor írta a kimért szöveget, Nagy Pál élcelődött: “Szép falusiéknak a csúnya városiak”. Urbánusok voltak? Lehet, hogy akkor, jókedvükben, huncutkodva.

A négylevelű lóhere egyik ága: a párizsi

Természetesen másként beszéltünk egymással tíz, húsz, majd harminc év múltán. Az irányváltások és változások azonban sohasem érintették annak tudatát, hogy a nyugat-európai magyar irodalmi társaságok és körök között a párizsi Kassák Lajos Kör (Magyar Műhely), a londoni Szepsi Csombor Kör, a hollandiai Mikes Kelemen Kör és a bécsi Bornemisza Péter Társaság mindig is egyetemes magyar irodalomban gondolkodott. Részben volt csak eltérő a műsorpolitikánk, a legkritikusabb és olykor feszült időszakokban sem szűnt meg az előadások és meghívások időpontjainak egyeztetése, az előadó-passz (gondolok különösen is az erdélyiekre /”az Utunk-gárda érdekelne bennünket, jöhet”/, de Pilinszkyre, Rónay Györgyre, Hanák Tiborra vagy Mészöly Miklósa, stb.). Nem volt ez a négyesfogat exkluzív, s olykor másokkal is együttműködött, de ez a “négylevelű lóhere”, a nyugat-európai magyar irodalmi körök négylevelű lóheréje, a hatvanas évekkel kezdődőleg – kapcsolattartási vitáink ellenére is – ezt az egységet mindig is vallotta. Nagy Pál ismere-

tében azt hiszem rögzíthetem: erre az időszakra emlékezve ezt *közösen, ma is* így valljuk. Akkor is, ha az utóbbi években Magyarországon többek emlékezete, tán helyezkedésből, érvényesülésből, stb., ki tudja, felejtéssel, behelyettesítéssel változtatni szeretne a történelmi tényeken.

Miért hangsúlyozom ezt Nagy Pál kapcsán? Nem azért, mintha a többiekéről - a párizsi "nehéz fiúkról" és a hozzájuk csatlakozókról - mást kívánnék mondani, hanem mivel meggyőződésem, hogy a párizsiak közül mégiscsak ő volt a leginkább megértő, kompromisszumra hajló, tárgyalóképes. Művészek között ezek ritka tulajdonságok (ebben a korszakban Bujdosó Alpár még csak "kültag" volt!).

Visszatérve az ünnepelthez, mert ünnepi alkalomra írónak e sorok, ezzel akarom ma visszaadni Nagy Pali egykori, félidejében hozzám intézett sorait: "Csodálom türelmedet és kitartásodat, mindenkori hajlandóságodat a békés, esendes megoldásokra..." (1964-05-16). Ezt akkor írta, amikor még a következőket is közölte: "A novella címe: Reménység, hosszú évek. A kefért visszaküldtem (Molnár) Jóskának." Reménység, hosszú évek..., ezt kívánom a 60. születésnap alkalmából!

Ünnep a Café de la Paix-ben Pátkai Ervinnel

Az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia egykori Intéző Bizottsága franciaországi tagja volt Nagy Pál. Sokat segített a tiszteletreméltó, de mozgalmi szempontból túlzottan konzervatívok meggyőzését célzó igyekezetemben (életkor, felekezeti kötődés, műsorpolitika). Párizs mindig biztos pontom volt. Akkor is, amikor csak a háttérből segítettek, mert leprás lettem, meg lehet, a kapcsolattartásban tehettem.

Enczi Endréhez, az Irodalmi Újság egykori szerkesztőségébe ő vitt el. Közvetítésével ismerkedhettem meg Gara Lászlóval, Márton Lászlóval és Méray Tiborral.

Szelíden koccantunk St.Moritzban az UFHS-kongresszusán, vagy műhelytalálkozókon Marlyban és Hadersdorfbán, valamint antológia-kiadások (átkos műfaj) kapcsán. Segíthetünk egymásnak rokonok, ismerősök utaztatásában, lakott nálunk, laktam nála, Pátkai Ervin kiváltságosaiként és jóvoltából együtt ünnepelhetünk vele, élete talán legnagyobb napján. Francia nagydíjat kapott, számunkra akkor, de részben még ma is, elképesztően sok pénzzel. Meghívott a Café de la Paixba, első ízben tehetjük be oda a lábunkat! Hogy mulat egy magyar úr? Főleg ilyen díj birtokában? Szegény Ervinkét - a díjkiosztásról érkezett! - majdnem kinézték, nem is mehettünk be a terembe, csak az utcai asztalok egyikénél fogyaszthattuk el "a legdrágább francia vöröst". Ervin öltözete nem volt Café de la Paix-beli... Utána jól belaktunk "az ismerős arabnál", akkor ismerkedtem meg a kuszkuossal...

Akárhogy is számolom: Nagy Pál 60 évéből 33-at, kimondani is nehéz, harmadszázadot valahogyan együtt éltünk Európában. Talán ez a korai, nagyon kezdeti, a lapszerkesztés évében létrejött első találkozás tett barátokká.

Barátság, amit ma is vállalok.

Órisziget, 1994. július 27.